

DOI: <https://doi.org/10.30970/vps.21.2019.6>

ЕТИКА ГЛОБАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГЕОРГА ПІХТА

Лєшек Гавор

*Інститут філософії Ряшівського університету,
35-959 Rzeszów, ul Rejtana 16 C (Польща)
leszek.gawor@gmail.com*

У статті подано ідею глобальної відповідальності Георга Піхта. Він зосереджується на описі загрозового стану сучасного світу та показу необхідних дій заради виживання людства. Цьому слугує протиставлення „технонауки”, як оманливої риси сучасного розуміння світу, „освіченій утопії” – меті перебудувати сьогоднішнє заблукале суспільство людей

Ключові слова: етика глобальної відповідальності, криза сучасного світу, освічена утопія, Георг Піхт, технонаука.

Етика глобальної відповідальності – це сучасна течія етичних розмірковувань [1, с. 14-21; 2; 3, с. 58-77], що характеризується виходом за межі автономної концепції традиційної етики. Вона намагається охопити своєю сферою не тільки площину індивідуальних дій людини, але виходить поза сферу суспільного життя, роблячи своїм предметом увесь світ у [всій] його складності. Це – проект, що має створити нову модель етичної самосвідомості. Його організуючим поняттям є „відповідальність”. За його допомогою настає ре-дефініція класичного, індивідуального суб’єкта моралі та поля його діяльності. У цьому підході суб’єктом моральної активності стають не лише індивіди, але й людські спільноти, такі як суспільні (наприклад, екологічні, на кшталт *Грінпису*), міжнародні (наприклад, ООН) організації, конкретні держави, економічні системи або й усе людство. Предметом морального впливу, який підкреслює відповідальність людського виду за створення ситуації загрози для подальшого його існування, а також відповідальність за стан успадкованого наступними поколіннями світу, є вже не тільки сфера міжлюдських стосунків, але всі, викликані людиною, глобальні небезпеки, та особливо екологічна криза. Поняття „відповідальності” за світ і перед світом уможливує, водночас, і навіть наказує, перейти до сфери заангажованих дій, що мають характер моральної повинності [1, с. 47-61]. Серед філософів, які у своїх розмірковуваннях піднімають проблематику етики глобальної відповідальності, називають Аласдера Макінтайра (1929), Зигмунта Баумана (1925-2017) та, передусім – учнів М. Гайдегера: Ганса Йонаса (1903-1993) [3, с. 60-63] і Георга Піхта (1913-1982).

Георга Піхта бачення сучасного світу наповнене багатьма явищами, що набирають вигляду конкретних глобальних проблем, трактованих ним як симптоми загрози остаточної катастрофи людської цивілізації. Його рефлексія [4], визначена такою перспективою, прямує до двох головних цілей: інтерпретації стану сучасного світу людини, а також (на цій основі) – окреслення необхідних діянь задля подальшого виживання людства.

Перше питання Піхт розпочинає з констатації, що людська екзистенція, хоча й тісно пов'язана з природою, є взагалі можлива тільки завдяки „опануванню природи” і створенню „штучного світу”, який, по-суті, є справжнім природним середовищем людини. У зв'язку з цим він пише: „[...] людина – це істота настільки недосконало наділена природою, що вже від самого початку потребувала штучних засобів, аби утримати себе та свій вид. Те, що людина може екзистувати тільки в штучний спосіб, є її природою [...]. Мистецтва, винайдені людиною для компенсації недоліків її будови греки назвали «технай» – цьому ми завдячуємо поняття техніки” [4, с. 63]. У парі з технікою, на його думку, іде наука. Якщо на початках людства домінувала техніка чисто ужиткова, то враз із розвитком людського виду з'явилася наука, пропонуючи теоретичний опис різних аспектів світу. Наука також швидко заслонила істинний світ, стаючи конститутивним елементом „штучного світу”. Піхт звертає увагу на злиття техніки і науки в одне ціле, у своєрідну «технонауку», яка спільно визначає неавтентичне сприйняття світу природи та світу суспільства: „Розрізнення [цієї сфери] на техніку і науку вже у своїх зачатках є хибне; у ХХ столітті воно стало явною помилкою, оскільки сьогодні між теоретичним дослідженням і технічною інновацією виникає відношення взаємності, яке вже не дозволяє як слід відділити обидва дослідження” [4, с. 194]. Далі він підкреслює, що „Наука сьогодні поєднана з технікою у нерозривне ціле. Внаслідок цього все, що буде помислене, також і виготовляється. Завдяки техніці як знаряддю, а також апаратові виробництва, абстрактні мисленні експерименти швидко стають суспільними реаліями” [4, с. 196]. „Штучний світ”, який базується на природі, успішно блокує людині безпосередній доступ до світу природи; розвиток людства проходить виключно у борознах, визначених технонаукою.

Наведені вище зауваги становлять для Піхта зручний вихідний пункт для фундаментальних для нього аналізів, пов'язаних із триванням так представленого світу людини та її історичної ходи, багатої на успіхи, але й на численні катастрофи та кризи. Ключовим для цих питань є впровадження ним категорії розуму. Розумність – це властивість людини, завдяки якій вона може існувати та розвиватися. Піхт описує її як здатність передбачати „[...] наслідки свого мислення та діяння” [4, с. 35], а також як готовність нести відповідальність за цю активність. Найкращим прикладом ролі розуму в людській екзистенції є конструювання, завдяки ньому, штучного світу наукотехніки, що дає людині засоби для влаштування собі якнайкращих умов існування.

Згідно Піхта, розумність виступає в людській історії у багатьох формах. Так, він пише, що її первинною та надалі функціонуючою формою є містично-релігійна структура людського мислення, що дає можливість інтуїтивної перцепції дійсності; таку роль виконувала і виконує також мистецтво та філософія. Однак, найповніше розумність маніфестується в техніці та науці. Проте, не є так, що ця розумність завжди супроводжувала людську думку та дію. У ході історії можна легко виділити періоди, в яких розумність була відкинута. Це були, наприклад, усі ті епохи, в яких негувалася релігія, позбавляючись тим самим можливості дійти до Абсолюту та обґрунтування імперативу відповідальності [1, с. 135]; на думку Піхта відмова від релігії означає зубожіння пізнання.

Але найбільша втрата розумності, згідно Піхта, заторкнула комплекс техніки і науки (якщо почати зі Стародавнього світу). Вона пов'язана з виниклим тоді переконанням, що наука і техніка – це найдосконаліша іпостась розуму. Вираженням такої позиції є віра у необмежені можливості техніки та науки, при одночасному знеціненні інших іпостасей розумності. Результатом розумності має бути знання, але зараз воно стало радикально обрізане: „Як знання сьогодні визначають пізнання, яке можна забезпечити доведенням. Цю умову можна виконати тільки щодо дуже вузького відрізка всього людського мислення. Релігія, мораль, мистецтво, політика, переважна більшість суспільних феноменів і всі оті версії минулого, якими ми керуємося, будуючи плани на майбутнє, якраз випадають з обшару так визначеного знання. Відтак, випадає саме те, що ми б мусили знати, хочаби розумно облаштувати цей світ” [4, с. 192]. На додачу, – констатує Піхт, – [починаючи] з нового часу, наука щораз більшою мірою підлягає партикуляризації й автономізації окремих наукових дисциплін, що унеможливує представлення цілісної картини дійсності. Крім того, наука більше зосереджується на вирішуванні поточних проблем, ніж на самому пізнанні. Техніка, у свою чергу, намагається бути ліками від усіх актуально виниклих труднощів, у переконанні, що всі болячки сучасного світу вона може подолати, що виявляється – перед лицем наростаючих глобальних проблем – неправдою. Сучасна технонаука, хоч і характеризується величезною динамікою розвитку, на думку Піхта, має ірраціонально спонтанний характер і через це втрачає розумність; позбуваючись передбачення наслідків свого мислення та діяння, а також відповідальності за них, стала зловісною для людства оманною. Небезпека цієї омани є тим більшою, що ця технонаука зберегла видимість розумності, названу раціоналізмом, у той час, коли: „[...] враз із поступом науки раціональність звільняється від розуму, навіть просто потрапляє із ним у суперечність» [4, с. 196]. Раціоналізм для Піхта – це спотворена розумність, яка не враховує відповідальності. Крах розумності є, на його думку, головним джерелом кризового стану сучасного світу.

Цю узурпацію технонаукою позбавленої розумності раціональності як єдино слушної інтерпретації світу особливо ілюструє глобальна проблема екологічної загрози. У зв'язку з цим Піхт пише: „Передусім людство у новий час піддається

омані, що здатне цілковито емансипуватися від природи і збудувати таку цивілізацію, в якій [...] закони природи будуть піддані вільній волі людини [4, с. 35]. Таке бачення світу природи і світу суспільного, а також розпочинання на цій підставі практичних діянь, при одночасному загубленні тісно пов'язаної з розумністю відповідальності, особливо проявилось упродовж останніх десятиріч такими явищами як, наприклад: забруднення атмосфери, виродження ґрунтів, кліматичні зміни, вирубка лісів, малюча біорізномірність, порушення природного водного господарства, – які становлять іпостасі глобальної екологічної кризи. Крім того, результатом цієї «безрозумності» стала позиція „Віри у необмежені можливості науки і техніки, [яка] веде до легковажного ставлення до обмежених як природних матеріалів, так і можливостей [напр. харчових] людини” [1, с. 138], найбільш життєво важливих питань для найближчого майбутнього людського виду. В сумі, все це однозначно свідчить про серйозну екологічну кризу, що заторкнула увесь світ. А між тим, ця криза є тільки однією серед інших пекучих глобальних проблем сучасного світу.

Історія людства, – підкреслює Піхт, – ніскільки не є історією прямолінійного розвитку розумності, що демонструє визначений безрозумною технонаукою інтелект людей останніх 200 років, негативно оцінювана політична і моральна кондиція суспільства тих років, а також катастрофічний стан експлуатованої природи. Сучасна людина, на його думку, опинилась у критичній точці і, якщо не змінить дотеперішнього способу сприймання світу і своєї в ньому активності, то буде знищена.

Згідно Піхта порятунком цивілізації є вступити на шлях радикальної зміни формули розуміння світу, яка склалась у новий час. Ця зміна має, передусім, полягати у повсюдному відновленні розумності. Цей проект німецький філософ назвав „освіченою утопією”.

„Освічена утопія” – це цільова модель необхідної перебудови сучасного суспільства. Її центральним пунктом є утопізм, що його Піхт розумів як неустанне прагнення людини до покращення свого світу. „Покращений світ називається утопією” [4, с. 197], – пише він, маючи тут на увазі людське зусилля спроектувати картину світу, досконалішого від теперішнього, але й одночасне практичне реконструювання цього ж світу; відтак, утопія – це реальне починання. Таку роль утопії у перші періоди свого розвитку відігравав „штучний світ” технонауки з домінуючою роллю розумності; „[...] наука і техніка є нічим іншим, як практикованою утопією” [4, с. 196]. І таку ж роль має відігравати покращена сучасна технонаука, через повторне впровадження у її «кровообіг», замість наявної там раціональності – чинника розумності. У зв'язку з цим, Піхт особливо зазначає, що постульована ним утопія мусить мати рефлексійний і, водночас, критичний характер: „Фігурою потрібної нам думки, щоб ми могли вирішувати проблеми ХХ століття, є не конкретна, а «критична» утопія. Це – утопія, «критична» у подвійному сенсі: по-перше [...] вона містить методичну схему передумов раціональної критики актуальної ситуації, по-

друге, утопія мусить у постійній самокритиці проявляти невід'ємне розрізнення між утопією та дійсністю” [4, с. 202]. Справа стосується тут небезпеки потрактування утопії як дійсності, що стало уділом технонауки нового часу; звідси й визначення „критична утопія” чи „освічена (розумна) утопія”.

Проект нової, „сміливої” освіченої утопії Піхт адресує всьому людству, обумовлюючи також її успіх змінами в політичній, економічній, освітній і культурній організації голістично трактованого людства. „Людство виживе лише тоді, коли у масштабі планети вдасться розв'язати всю сукупність проблем, яких розвинені країни не змогли розв'язати у масштабі власних суспільств” [4, с. 177].

У зазначеній вище перспективі знаходиться найсуттєвіше у поглядах Піхта питання глобальної відповідальності. Філософ постійно підкреслює, що фундаментальною рисою розумності є відповідальність людини за світ, за його історію і за його майбутнє. Але також і відповідальність перед світом, перед його історією та майбутнім. Це розрізнення відповідальності „за” і „перед” слугує Піхтові, з одного боку, для того, щоб показати максимальний радіус дії відповідальності, а з другого – щоб підкреслити, що людська відповідальність постає, врешті-решт, перед найвищою з можливих інстанцій [1, с. 145].

Дуже цікавим є проведений Піхтом аналіз поняття відповідальності. Традиційно воно поєднується з одиничним моральним суб'єктом і має вигляд його готовності нести наслідки свого діяння. Німецький філософ наперед мислить про відповідальність інакше. Вона є, передусім, наслідком виниклих різнорідних подій, у результаті яких з'являються питання про відповідальність за ці події. Відповідальність не є вислідом рішення морального суб'єкта; відношення тут є точнісінько протилежне: це події зовнішнього світу накидають суб'єктові проблему відповідальності. У цьому питанні Піхт виразно пише: „Відповідальність не є [...] питанням моральної свідомості – її визначає сама структура подій (випадків). Структура станів речей підпорядковує людей (без огляду на те, чи вони хочуть це визнати, чи ні) укладові віднесення, який конститує відповідальність” [4, с. 240]. Трохи далі він розширює цю думку: „Відповідальність за власні діяння є тільки відрізок набагато ширшої області відповідальності за те, що діється. Підставою ж відповідальності за те, що діється, є відповідальність за області, в яких знаходяться повірені нам люди і повірені нам речі. (...) Ми не є відповідальними за те, що предмети діяння є предметами – ми є відповідальні за те, що діється” [4, с. 242].

Такий спосіб інтерпретування відповідальності є віднесений, зокрема, до природи. Людина великою мірою підпорядкувала собі природу, далі її експлуатує і щораз глибше втручається у її властиві процеси, здійснює щораз більший вплив на біорізномірність, яка зменшується. У цій перспективі Піхт стверджує, що: „В епосі природознавства історична відповідальність людини стала відповідальністю за поведінку природи взагалі. Той, хто хоче вилучити з дефініції відповідальності відповідальність за тварин, за рослини, сировину, за водний баланс і, в результаті,

можливо, за клімат (оскільки ці форми відповідальності не вдається інтерпретувати через віднесення до суб'єкта) – вже у вихідному пункті пізнає суть людської відповідальності. [...] людина, тією мірою, в якій несе за щось відповідальність, є істотою, яка знаходить себе не в собі, а поза собою” [4, с. 245]. Відтак, всі екологічні загрози стають структурою речей, яка накидає відповідальність людям і наказує кожному індивіду та всім формам людської спільнотності інтерналізувати цю відповідальність і поняття всіх можливих діянь, що елімінують чи, хоча б, обмежують спустошений стан природи.

Прийняття такої оригінальної формули відповідальності та застосування її в ділянках усіх інших глобальних проблем, що переслідують сучасний світ, повинно, на думку Піхта, повернути розумність в людському сприйманні світу і врешті реалізувати проект „освіченої утопії”. Це, – підкреслює німецький філософ, – єдиний шлях, що забезпечує людині терпиме майбутнє.

Етика глобальної відповідальності – це спроба змінити формулу традиційної етики. Класична етика адресувала свої вказівки, головню, області міжперсональних відношень. Зрідка формулювала рекомендації, які відносяться до суспільного, політичного й економічного життя (хоча останніми роками виразно зріс ранг етики бізнесу). В останніх десятиріччях увагу етиків приковують питання, пов'язані з охороною середовища людського життя. Однак, тим не менш, до 1970-х років не було спроб сформулювати моральні стандарти, що відносяться до всього людського «універсуму», з особливим трактуванням проблематики деградації природи. І в цьому контексті слід помістити розмірковування Піхта. Він намагається подолати обмеження класичної етики та ступити на шлях моральної рефлексії, яка робить своїм предметом найбільш суттєві загрози для подальшого розвитку людської цивілізації, що називаються глобальними проблемами сучасності. Серед них, з уваги на касандрівські пророцтва і катастрофний профетизм, найвагомішою для нього є проблема екологічної кризи. У своєму мисленні про актуальний стан людства та його близьке і віддалене майбутнє він присвячує цій проблемі найбільше уваги. Переконуючим поняттям, яким він послуговується у своїх зверненнях про захист і турботу про середовище людського життя, є відповідальність. Тільки якщо по справжньому перейнятися ним та якнайширше його практикувати, стає реальною надія на виживання людства в майбутньому.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2019

Прийнята до друку 21. 03.2019

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ciążęła H. *Problemy i dylematy etyki odpowiedzialności globalnej* / H. Ciążęła. Warszawa : Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej i M. Grzegorzewskiej, 2006.
2. Filek J. *Filozofia odpowiedzialności XX wieku* / J. Filek. Kraków, Znak, 2003.

3. Gawor L. *Ekoszkice* / L. Gawor. Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2017.
4. Picht G. *Odwaga utopii* / G. Picht. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1981.

ETHICS OF GLOBAL RESPONSIBILITY OF GEORG PICHT

Leszek Gawor

*Institute of Philosophy of the University of Rzeszów,
35-959 Rzeszów, ul. Rejtana 16 C (Poland)
leszek.gawor@gmail.com*

The article presents Georg Picht's idea of global responsibility. It focuses on describing the threats to the modern world and showing the necessary actions for the survival of humanity. As far as the former issue is concerned, Picht believes that today's man has lost his rationality. Rationality is the ability to predict the consequences of one's thinking and acting. It is a property of the human cognition of the world. It manifests itself in various areas: from religion, art and philosophy (enabling an intuitive cognition of reality) to technology (facilitating human existence) and science (giving an empirical-rational image of the world). It is a mistake of the modern man to combine technology with science («technoscience») and view the world only through this perspective. As a result, the human being became alienated from the natural environment and began living in the «technoscientific» artificial world. Consequently, humans solely focused on technical progress and the development of scientific ways of learning about reality, while at the same time they ceased to acknowledge the importance of the natural foundations of their existence. It resulted in a growing ecological crisis, which could easily lead to the destruction of the human species. Picht sees the only way out in the change of this modern, yet still native, formula of understanding the world. This change would consist in the restoration of natural rationality, not distorted by «technoscience.» This project was described by the German philosopher as «an enlightened utopia.» Its essence is the effort of all humanity (all subjects of social life, from individuals to state and supranational subjects) to improve the world through a critical revision of «technoscience,» restoring the due status of the natural environment in human life, and taking full responsibility for the crisis of the modern world. This responsibility should have a global dimension, and it should constantly accompany humanity today and in the future.

Keywords: ethics of global responsibility, crisis of the modern world, enlightened utopia, Picht Georg, technoscience.